

Verbale demonstratie als strategie van functionele adaptatie bij Broca-afasie: een gevalstudie

Esther Pascual en Christine Versluis¹

Abstract – This paper examines the use of verbal demonstration (Clark and Gerrig 1990), as in the quotative and non-quotative use of direct speech, in a spontaneous conversation with a patient with Broca's aphasia. Our claim is that our aphasic patient functionally adapts his speech to his damaged cognitive capacities through a vast use of demonstration as opposed to description. At the same time, we claim that there is no significant difference between the use of direct speech by our aphasic patient and a control without aphasia. In both cases, three features of demonstration were identified: 1) vividness, 2) multifunctionality, and 3) metonymy. These, together with the extensive use of elliptical utterances, which equally draw heavily on cognitive and conversational involvement of the interlocutor, make the aphasic speech highly economic. In our view, this may explain why our aphasic patient manages to be communicatively efficient, despite his severe language impairment. The ideas in this paper are in tune with Janssen's (to appear) 'speaker-hearer grammar,' his view of ellipsis as involving metonymy (2006), and the work on direct speech used as 'fictive verbal interaction' by Pascual and Janssen (2004) and Janssen (in press).

1. Inleiding

In dit artikel richten we ons op de functie van verbale demonstratie in conversaties (Clark en Gerrig 1990), zoals bij het gebruik van de directe rede, als een manier om referenten op te voeren in plaats van te beschrijven. Vanuit dat perspectief gaan we na hoe demonstratie wordt gebruikt om uitdrukking te geven aan subjectieve en objectieve zaken, zoals gedachten, gevoelens, handelingen en situaties op een manier die ten dienste staat van optimaal economisch taalgebruik. Onze focus ligt op het gebruik van demonstratie door een afatische spreker met agrammatisme. Sprekers met deze morfosyntactische stoornis maken overmatig gebruik van elliptische zinnen ofwel 'telegramstijl.' Het specifieke gebruik van demonstratie in onze casus zal worden vergeleken met dat van een controlepatiënt zonder afasie.

* Het onderzoek is verricht in het kader van NWO post-doc Veni-project 'Speech representation as re-contextualization' (Pascual) en het AIO-project 'Linguistisch-conceptuele referentie bij Nederlandstalige afasiepatiënten' (Versluis). Onze bijzondere dank gaat uit naar mw. dr. Evy Visch-Brink die de data waar ons artikel op is gebaseerd ter beschikking heeft gesteld. E-mailadressen van de auteurs: <e.pascual@let.vu.nl>, <cn.versluis@let.vu.nl>.

2. Broca-afasie en telegramstijl

Afasie is een stoornis in het gebruik van taal, meestal als gevolg van een beroerte. Dit artikel behandelt het mondelinge taalgebruik van een spreker met afasie van Broca. De taaluitingen van Broca-afasiepatiënten vallen op door telegramstijl: omissie of beperkt gebruik van functiewoorden en inflectie alsook de afwezigheid van complexe zinnen in het algemeen (Goodglass en Kaplan 1983; Perlman Lorch 1991; Kolk 2004). Als we kijken naar het te analyseren fragment van onze casuspatiënt dan zien we een heel duidelijke manifestatie van telegramstijl. Neem bijvoorbeeld (1), waar de patiënt uitlegt hoe hij tijdens een telefoongesprek met het ziekenhuis een herseninfarct krijgt (transcriptieconventies in de Appendix).

- (1) 1 P o:h .. nou . eh staterdagnacht hem . hm . em . he pij:↓n=
 2 I =° hm̩ °
 3 P =eh (pewie) ziek ziekenhuis . eh hier=
 4 I =° hm̩ °
 5 P ammeh billeke=
 6 I =° hm̩ °
 7 P =ehm nou eh zaterdag . o↑chte↓nd . nou da's goed .. eh herseninfarct
 8 eh

De spreker gebruikt in dit fragment overwegend werkwoordsloze één- of tweewoorduitingen:² “zaterdagnacht pijn”; “ziekenhuis”; “zaterdagochtend?”; “de telefoon tududuut”. Uitzondering is de citatie “nou da's goed” (r. 7), een – zeker in de interactieve context waarin hij gebruikt wordt – behoorlijk routinematige structuur.

Eén van de meest functionele verklaringen voor een overmatig gebruik van elliptische uitingen bij afasie geeft de ‘adaptatietheorie’ van Kolk (1995). Deze theorie beschrijft telegramstijl als het resultaat van aanpassing van de spreker aan een onderliggende stoornis, te weten een vertraagde verwerking van syntactische informatie. Door deze vertraging is er niet voldoende tijd beschikbaar voor complexe morfosyntactische bewerkingen. Sprekers passen zich aan deze tijdsdruk aan en schakelen over op procesmatig ‘goedkoper’ taalgebruik zoals (natuurlijke) ellipsis (Kolk en Heeschen 1990; Kolk 1995; De Roo e.a. 2003).

In het licht van onze casus is dit een interessante benadering van agrammatisme. Hier wordt namelijk niet zozeer gefocust op een gestoorde syntaxis, maar eerder staat de functionele omgang met een cognitieve beperking centraal. Zo'n functionele omgang is duidelijk zichtbaar in het taalgebruik van onze casuspatiënt. Wij constateren echter dat deze zijn communicatieve draaglast niet alleen

² Uitingsgrenzen zijn bepaald op basis van prosodische kenmerken (zie Hannay en Kroon 2005).

syntactisch, maar ook functioneel reduceert. Hij maakt veelvuldig gebruik van demonstratie en doet daarmee een intensief beroep op kennis die beschikbaar is in het conceptuele referentiekader dat hij deelt met zijn gesprekspartner.

3. Analyse

Voor zover ons bekend is er weinig onderzoek verricht naar het gebruik van demonstratie door afatische sprekers. Relevante studies zijn Ulatowska en Olness (2003) en Berko-Gleason e.a. (1980). Daarin wordt respectievelijk een relatief behoud en een toename van het gebruik van de directe rede bij Broca-afasiepatiënten gerapporteerd. Deze bevindingen worden gerelateerd aan een algemene beperking op complexe zinnen. De (demonstratieve) directe rede wordt eerder beschouwd als economisch alternatief van de indirecte rede dan als een onafhankelijk zinstype met een eigen communicatieve functie. Zo stellen Berko-Gleason e.a. (1980: 380): “Broca’s aphasics [...] are very limited in syntactic structures – they may resort to direct quotes rather than embedded structures.”

Recentelijk is ook een uitgebreide studie verschenen van Hengst e.a. (2005) naar het gebruik van *reported speech* (RS, waaronder zowel directe en indirecte rede wordt verstaan, als ook ‘geconstrueerde spraak’) in conversaties van zeven afasiepatiënten en hun gesprekspartners. Hengst e.a. stellen intuïtief dat “[...] individuals who used reported speech stood out as succesful communicators despite often severe levels of aphasia” (2005: 138). Een belangrijke conclusie uit het onderzoek is dat patiënten en gezonde gesprekspartners RS op een formeel, functioneel en distributief vergelijkbare manier gebruiken.

In wat volgt bestuderen we het gebruik van demonstratie in een fragment van een interview met een 31-jarige man die sinds vier maanden afatisch is. In het fragment vertelt hij over de gebeurtenissen die leidden tot zijn taalstoornis. Hij presenteert gedachten, gevoelens en handelingen niet beschrijvend, maar demonstreert ze door de productie van geluiden of van zowel gerapporteerde als geconstrueerde ‘citaten.’ Niet alleen gebruikt hij meer uitvoerende dan beschrijvende constructies (in 27 van de 41 uitingen), zijn gebruik van demonstratie – in telegramstijl – toont bovendien: 1) inleefbaarheid, 2) multifunctionaliteit en 3) een metonymische functie. We gaan achtereenvolgens op deze zaken in en zullen het gebruik van verbale demonstratie in het interview met de afasiepatiënt vergelijken met een gelijkaardig interview met een controlepatiënt zonder afasie.

3.1 Inleefbaarheid

Verbale demonstratie brengt als geen andere talige constructie onder de aandacht dat spreker en hoorder een sociaal-communicatief kader delen. Tannen (1994) stelt demonstratie zelfs volledig in functie van een sociaal-emotionele betrokkenheid van sprekers en hoorders. Clark en Gerrig (1990: 793) verbinden

hier bovendien een economische waarde aan:

When speakers demonstrate only a snippet of an event, they tacitly assume that their addressees share the right background to interpret it the same way they do. In essence, they are asserting: 'I am demonstrating something we both can interpret correctly'.

Demonstratie nodigt de hoorder als het ware uit om zich werkelijk in te leven in de aangeduide situatie. Demonstratie (bijv. via het gebruik van de directe rede) maakt een vertelling 'levendiger' dan de indirecte rede (Wierzbicka 1974; Chafe 1982).

De functioneel economische 'winst' van inleefbaarheid is dat de hoorder actief wordt betrokken bij de voorstelling en zo bijdraagt aan de constructie ervan. Spreker en hoorder delen zo de 'communicatieve last' van de interactie (Goodglass en Kaplan 1983; Goodwin 1994; Linebaugh e.a. 2006). De spreker reikt als het ware talige 'wegwijzers' aan die de hoorder gebruikt om de aangeduide situatie te identificeren in het domein van zijn ervaringskennis (Janssen te versch.). Vanuit een conversatie-analytisch perspectief wordt telegramstijl ook gezien als een strategie om de gesprekspartner expliciet te mobiliseren tot actieve betrokkenheid en co-constructie (Heeschen en Schegloff 1999; Goodwin e.a. 1994). Vanuit deze gedachten willen we ingaan op het belang van inleefbaarheid en gedeelde communicatieve last in onze casus, waar verbale demonstratie slechts een rudimentaire vorm heeft. Nemen we het volgende fragment van ons interview (demonstraties in cursief).

- (2) 1 P =nou . mek >>sman sman<< *KLOPKLOPKLOPKLOP nou niet thuis* .
 2 *nou . helaas eh stappen . nee staden*=
 3 I =ja=
 4 P =nou . eh: hallu↓f vijf *KLOPKLOPKLOPKLO↑P nou ehm d weet ik nie*
 5 *zes uu↑r sjongejonge! KLOPKLOPKLOPKLOP nou: da↑ wee↑t ik niee↓h eh*
 6 *eh .. KRRRRK*
 7 I hebben ze de *deur* kapotgema[akt]
 8 P [ja]

De afatische spreker rapporteert in (2) over de situatie waarin hij zich bevindt nadat hij is getroffen door een beroerte en plotseling wordt geconfronteerd met uitval van functies. Hij is alleen thuis en niet in staat om derden te waarschuwen. Er wordt twee keer bij hem aangeklopt en uiteindelijk wordt de deur geforceerd.³ De patiënt maakt de hoorder deelgenoot van de situatie door deze opnieuw uit te spelen. In Tabel 1 geven we de globale strekking van het verhaal

³ Reconstructie op basis van de integrale tekst van de conversatie.

weer met voor elke act een beschrijvende parafrase.⁴

act	regel	patiënt	parafrase
1	r. 1	“ <i>klop klop klop klop</i> ”	Er werd geklopt / X klopte aan
a	r. 1	“ <i>niet thuis</i> ”	X dacht dat ik niet thuis was
b	r. 2	“ <i>nou helaas</i> ”	X vond dat jammer
c	r. 2	“ <i>zeker stappen</i> ”	X dacht dat ik stappen was
2	r. 4	“ <i>nou ehm half vijf klop klop klop klop</i> ”	Om half vijf werd er weer geklopt
a	r. 4	“ <i>nou ehm d weet ik nie</i> ”	X begreep niet waar ik bleef
3	r. 5	“ <i>zes uur tjongejonge</i> ”	Om zes uur dacht X dat ik toch wel thuis moest zijn
a	r. 5	“ <i>klop klop klop klop</i> ”	X klopte aan
b	r. 5	“ <i>nou da weet ik nie</i> ”	X vertrouwde het niet meer
4	r. 6	“ <i>eh .. krrk</i> ”	en X forceerde de deur

Tabel 1. Vertelling van patiënt 09 met beschrijvende parafrases

De spreker voert een strakke regie: hij speelt het verhaal uit in vier scènes die hij, naast met tijdscoördinaten, introduceert met geluidscitaten die verwijzen naar handelingen. Deze geluidsdemonstraties vormen grotendeels de *backbone* van het verhaal. Daarbij demonstreert de spreker gedachten en gevoelens vanuit het gezichtspunt van het buitenstaande personage, de aanklopper. De spreker gebruikt geen expliciet quotatief frame, waarbij de citaties worden ingeleid,⁵ maar beperkt zich tot ‘lege’ of nul-quotaties (Mathis en Yule 1994), mogelijk op basis van zijn beperking op het construeren van complexe uitingen.

De demonstraties doen meer dan alleen het verhaal verlevendigen. Ze geven

⁴ Hierbij is het niet essentieel dat de parafrase een exacte match is met een zgn. ‘doel-item’ of werkelijk door de spreker bedoelde situatie. Een dergelijke verwachting van talige communicatie is relevant in een waarheidsconditioneel schema en niet in het cognitief-linguïstische model dat wij hier hanteren. Daarin specificeren uitingen conceptuele situaties in een door gesprekspartners gedeeld referentiekader. De observators pretenderen daarbij niet controle te hebben over exacte (inter)subjectieve conceptuele representaties van de participanten.

⁵ Vergelijk bijv. typificerend *van* (“ik had zoiets van”) in Foolen e.a. (te versch.).

de hoorder handvatten voor de interpretatie van de opeenvolging van de handelingen in het verhaal. Doordat de hoorder zich via de citaties kan inleven in de gedachten en gevoelens van de aanklopper krijgt zij zicht op de causale relaties tussen diens handelingen. De rudimentaire directe rede-constructies zijn dus zowel functioneel voor de constructie van de verhaallijn als voor de verankering van causaliteit in dit verhaal. Het aspect van ‘inleefbaarheid’ door verbale demonstratie is vooral instrumenteel voor deze laatste functie.

Kijken we nu naar een vergelijkbare situatie, gerapporteerd door onze controlepersoon.⁶

- (3) 1 C nou ik kon me hoofd nog bewegen en dus we hadden zoiets van *nou*
 2 *ja ok* en toen 's avonds werd ik helemaal blauw om m'n mond en toen
 3 liet ik alles lopen en ik herkende m'n buurvrouw niet meer die stond
 4 in de slaapkamer en ik had alleen maar zoiets van *wie is dat?* en toen
 5 had m'n man zoiets van *nou dit is helemaal fout zo fout* dus die heeft me
 6 in de auto gegooid gezegd *ik ga je naar het ziekenhuis brengen* dus
 7 gelukkig voor hem ja voor hem wel want anderhalf uur later ben ik
 8 echt gestopt met ademen.

act	regel	control	parafrase
1	r. 1-2	“ <i>nou ja ok</i> ”	Laten we het nog even aanzien
2	r. 4	“ <i>wie is dat?</i> ”	“(ik herkende m'n buurvrouw niet meer)”
3	r. 5	“ <i>nou dit is helemaal fout zo fout</i> ”	m'n man maakte zich ernstig zorgen
4	r. 6	“ <i>ik ga je naar het ziekenhuis brengen</i> ”	(m'n man gooide me in de auto) om me naar het ziekenhuis te brengen.

Tabel 2. Vertelling van control 5 met beschrijvende parafrases

In dit fragment vertelt de controlepersoon (vrouw, 40 jaar) over het begin van de ziekte die leidde tot amputatie van haar beide armen en benen. Evenals in het geval van de casuspatiënt gaat het in dit fragment om een crisissituatie. De controlepersoon refereert aan acties en gedachten van zichzelf en van een nauw betrokken participant. Gedachten en interacties die aan de orde zijn worden allemaal in directe rede – en dus op opvoerende wijze – weergegeven. De functie van deze demonstraties lijkt echter minder centraal voor de

⁶ Om praktische redenen is in dit artikel afgezien van een uitgebreide transcriptie van het controle materiaal.

constructie en samenhang van het verhaal dan dat bij onze afatische spreker het geval is. Dit is zichtbaar in de beschrijvende parafraseringen die worden gegeven in Tabel 2. Tussen ronde haken is steeds een act of situatie gegeven die door de controlepersoon zelf ook descriptief gespecificeerd wordt. De demonstraties zijn geen zelfstandige verhaalmomenten – die bijvoorbeeld een nieuwe sequentie introduceren of een gedachte specificeren, zoals in de casus –, maar maken eerder onderdeel uit van de beschrijvingen. Ze hebben een begeleidende rol als conclusie (1), illustratie (2), reactie (3) of mededeling (4). Zouden de demonstraties weggelaten zijn, dan zou dat niet direct een conceptuele leemte tot gevolg hebben voor het verhaal. Wel zou dit gevolgen hebben voor de inleefbaarheid als ‘levendigheid’ van deze geschiedenis. Een kanttekening hierbij is dat demonstratie (4) wel een belangrijke specificering geeft van de handeling aangeduid met “dus die heeft me in de auto ge gooid.” Deze specificering zou echter eventueel ook inferentieel kunnen worden afgeleid uit het discourse-verloop.

Het subject- en het controleverhaal vertonen interessante overeenkomsten. Beide hebben een vergelijkbare conceptuele structuur waarin tijdspunten expliciete oriëntaties zijn. In beide gevallen versterkt het gebruik van verbale demonstratie de inleefbaarheid voor de hoorder. Wat we wel zien is dat er functionele verschillen zijn in het taalgebruik van beide sprekers. Is demonstratie bij de control overwegend illustratief, bij de afatische spreker zien we dat de conceptuele structuur van het verhaal in belangrijke mate door verbale demonstratie wordt gedragen. De afatische spreker maakt in formeel en functioneel opzicht effectief gebruik van zijn taal; hij combineert telegrafische sequenties met geluids- en andere citaties, waarvan de interpretatie steunt op het inlevingsvermogen van de hoorder. De afatische spreker kan zich daardoor beperken tot een zeer sobere verhaalopbouw zonder dat de causale samenhang van zijn verhaal teloor gaat en zonder dat het verhaal inboet aan levendigheid.

3.2 Multifunctionaliteit

In het geselecteerde fragment van het interview met onze afatische spreker maakt deze veelvuldig gebruik van demonstratie. Hij doet dat bovendien om naar verschillende soorten van referenten te verwijzen. Neem bijvoorbeeld het volgende fragment:

- (4) 1 P =ja precies nou . ehm strompe=
 2 I =° hmm °
 3 P =nou . mek >>smān smān<< KLOPKLOPKLOPKLOP nou niet thuis . nou .
 4 belaas eh stappen . nee stadten=

In dit korte fragment gebruikt de patiënt demonstratie voor iets anders dan het presenteren van een uiting in een echte of imaginaire setting. In (4) wordt verbale demonstratie gebruikt voor het uitvoeren van: 1) een actie (aankloppen, r.

3); 2) een inferentie (bewoner is niet thuis, r. 3; bewoner is de stad ingegaan, r. 4); en 3) een emotie (teleurstelling, r. 4). Een dergelijk aantal referentiële functies van demonstratie in het taalgebruik van deze patiënt beperkt zich echter niet tot dit voorbeeld. Hij gebruikt in dit interview demonstratie vaker om een gedachte, emotie of handeling uit te drukken (7, 8 en 22 maal) dan om aan een uiting of gesprek te refereren (10 maal).

In de literatuur wordt gesproken over het gebruik van demonstratie (met name de directe rede) door sprekers met Broca-afasie voor het presenteren van relatief korte dialogen en ‘interne spraak’ (Ulatowska en Olness 2003). Het gebruik van demonstratie voor meer dan taalrapportage alleen komt beslist niet alleen in afatisch taalgebruik voor. De multifunctionaliteit van de directe rede komt ook voor in het dagelijkse mondelinge taalgebruik van het Engels en andere Germaanse talen (Pascual 2006) en in de grammatica van een aantal niet-geschreven talen (Haiman 1989; De Vries 2003). Object van demonstratie kan bijna alles zijn dat een reële of potentiële verbale manifestatie kent (Clark en Gerrig 1990; Tannen 1989). Pascual en Janssen (2004) noemen conversaties en inferenties, gedachten en besluiten, emoties en attitudes, intenties en acties.⁷

Neem het volgende fragment uit het controlemateriaal:

- (5) 1 C Ik dacht *agh, je doet het allemaal wel*. Je gaat een heel proces door, abso-
 2 luut. Je bent eerst ziek en dan ben je bezig met het herstellen, en dan
 3 ben je bezig van *hóé ga ik het weer doen?* En een weg te vinden in de
 4 maatschappij. Heel veel pad, onbewust, ja, en toch onbewust ga je al
 5 die stadia door. En in het begin mis je je werk niet, en ben je blij van
 6 *oh ik hoef niet meer naar m'n werk, en gob, wat lekker!* En dan sneeuwt het
 7 buiten en *gob! Ik hoef niet met de auto daardoor ...* en nu ben je zo van *gob!*
 8 *kon ik er maar door, kon ik maar naar m'n werk, ja,*

In (5) wordt demonstratie gebruikt voor het opvoeren van: 1) een gedachte (‘het valt wel mee,’ r. 1); 2) een mentale bezigheid en een actie (actief op zoek naar oplossingen; r. 3); en 3) emoties (blijdschap, frustratie, r. 6-7, 7-8). De vraag blijft natuurlijk hoe het komt dat bij de directe rede, waarmee bij uitstek een citaat van een uiting gepresenteerd wordt, ook kan worden gebruikt om te refereren aan een andersoortige zaak. Om hier inzicht te krijgen, nemen we het laatste deel van het in de vorige paragraaf behandelde fragment:

⁷ Pascual (2002, 2006) en Pascual en Janssen (2004) hebben laten zien dat normale sprekers van Germaanse talen zoals het Nederlands de directe rede niet alleen multifunctioneel gebruiken in isolatie en na een werkwoord van zeggen of denken, maar ook in talloze andere syntactische contexten. Wat Pascual (2002) ‘fictieve interactie’ ofwel ‘fictieve verbale interactie’ noemt komt namelijk voor op de niveaus van de deelzin (‘Mijn houding is: *nee heb je!*’), de woordgroep (‘het gevoel van *ik pas hier niet!*’) en zelfs het woord (afleidingen als *lamaanvaaien* en samenstellingen als ‘*zie-je-wel-dat-vond-ik-altijd-al-gehalte*’).

- (6) 1 C dus die heeft me in de auto gegooid gezegd *ik ga je naar het ziekenhuis*
 2 *brennen*. Dus gelukkig voor hem ja voor hem wel want anderhalf uur
 3 later ben ik echt gestopt met ademen.

Met het citaat in dit voorbeeld, dat een letterlijk of los citaat is van een of meerdere uitingen die feitelijk werden geproduceerd, wordt uiting gegeven aan een beslissing of intentie van de spreker (de patiënt naar het ziekenhuis brengen), die leidde tot een gebeuren (de patiënt werd daadwerkelijk naar het ziekenhuis gebracht, wat haar leven redde). Een dergelijke ‘referentiële ketting’ toont de potentiële multifunctionaliteit van demonstratie. Onze veronderstelling is dat deze multifunctionaliteit samenhangt met het feit dat taal in sociale interactie doorgaans de concreetste indicatie is van het denken, voelen en de kennis van taalgebruikers (Cicourel 1973; Wierzbicka 1974) als ook hun intentie (Haiman 1989; De Vries 2003). De associatie tussen taal-in-interactie en denken, voelen, enz. wordt mogelijk door het feit dat men er meestal van uit gaat dat wat gezegd wordt waar is en uitdrukt wat de spreker feitelijk denkt (Sweetser 1987: 47-48). Tegelijkertijd gaat men er ook meestal van uit dat een intentie leidt tot de uitvoering ervan.

3.3 *Metonymische functie*

Door de talige beperkingen bij afasie heeft het gedeelde referentiekader in de communicatie met afasiepatiënten per definitie een ongewoon groot belang voor het slagen van de interactie. Neem bijvoorbeeld de volgende sequentie, waarin de afatische spreker vertelt – of liever: demonstreert – hoe hij een epileptische aanval krijgt tijdens een bezoek aan het revalidatiecentrum.

- (7) 1 P =nou .. ehm dinsdag . eh: ... em validatiecenter=
 2 I =hmm
 3 P eh ... m .. nou↓ (wil je) koffie? nou 's goed . eh eh suiker en me↓llek?
 4 okee . sui↑ker en mellek? SUI↑KER EN ME↑MELLEK? ha↑llo↓!
 5 HA:↑LLO↓! . pie:↓w bots . nou↓ . klaar=
 6 =ja . je heb het nou over afgelopen dinsdag over het epileptisch ins[u]llt=
 7 P [hja]

De conversatie die hier wordt gedemonstreerd wordt niet expliciet als zodanig geïntroduceerd, noch worden de gespreksbeurten op een expliciete grammaticale wijze van elkaar onderscheiden. De luisteraar moet dus niet-talige middelen gebruiken om de nodige verbanden tussen de verschillende uitingen te leggen en zo een coherent verhaal te construeren. Kennis van de soort situatie waarop dit script van toepassing is, is onderdeel van het referentiekader dat hij deelt met de hoorder (en met elke Nederlandse taalgebruiker). Door middel van de telegrafische opvoerende stukken wordt niet alleen een geprek gepresenteerd (*koffie? / web s goed*), maar ook een heel scenario, waarin een interactie tussen de

geciteerde spreker en hoorder plaatsvindt binnen een heel ritueel van beleefdheid. Het uitspelen van het script is een ‘opnieuw’ spelen van een routine, waardoor het metonymische kanaal heel smal kan zijn, zoals bij ellipsis. Opvallend aan het fragment van onze afasiepatiënt is dat hij de telegrafische manier om referenten op te voeren niet gebruikt als directe referentie. De korte demonstraties worden niet alleen gebruikt om metonymisch te refereren aan een uiting of gedachte op zichzelf. Zij worden ook gebruikt om via deze uitingen of gedachten metonymisch te refereren aan volledige situaties (hele gebeurtenissen). Door het presenteren van het verbale deel van een conversatie (*koffie? / nou 's goed*, r. 3), wordt het hele scenario waarin die plaatsvond geactiveerd (het aanbieden van koffie).

Het metonymische gebruik van demonstratie wordt ook duidelijk in de volgende fragmenten van het interview.

- (8)a 1 uu↑r *sjongejonge!* KLOPKLOPKLOPKLOP nou: da↑ *nee*↑t *ik* *nee*↓h eh eh ..
 2 KRRRRK
 3 I hebben ze de deur kapotgema[akt]
 4 P [ja]
- (8)b 1 *bots* eh: . nouja . ehm . eh: . ehm: . he! ((*geïriteerd*)) . ze telefoon .
 2 TUDUDUU↑T TUDUDUU↑T ((*hoge stem*)) [vloekt]
 3 I =ja=
 4 P BATS=
 5 I =telefoon door de kamer↑=
 6 P =ja precies nou . ehm strompe=

Hier geeft de afatische spreker ‘ruwe versies’ van doelitemen door het uitvoeren van de geluiden die aan bepaalde situaties verbonden zijn (*kerrk; bats*). De meer linguïstisch gespecificeerde beschrijvende expressies die de hoorder geeft van zulke situaties (*de deur geforceerd; telefoon door de kamer*) presenteren dan expliciet de uitgebreide referenten van de opvoerende gevallen in (8). Dit voorbeeld illustreert de zogeheten grammaticale ellipsis in normaal taalgebruik (Janssen

2006).⁸

Een gelijkaardige metonymische functie van demonstratie is ook te vinden in het interview van onze controlespreker. Neem bijvoorbeeld het volgende fragment van het interview met de controlepersoon, waar zij vertelt over het verloop en de gevolgen van haar ziekte.

- (9) 1 C toen ging ik vrij snel weer praten toen dacht iedereen van *nou hier is*
- 2 [*Anna*] dus eh ja toen uiteindelijk eh 5 december sinterklaasdag is
- 3 alles geamputeerd. en toen was ik wel zover dat ik had beseft dat
- 4 ook alles eh dood was ook alles was zwaar helemaal loodzwaar ja dat
- 5 was echt zo *dat moet er ook af* toen was ik zelf zover dat ik dacht van *ja*
- 6 *als dat eraf is kan ik zelf weer met protheses gaan leren lopen dan kan je weer*
- 7 *opnieuw gaan beginnen* want op dat moment voel je jezelf zo ja
- 8 ongelukkig alles is loodzwaar en ik kon helemaal niks ik kon niet
- 9 zitten ik kon niet.

Anders dan bij de vertelling van de afasiepatiënt wordt de toestand van de spreker grotendeels gepresenteerd in beschrijvende zinnen. Interessant is dat

⁸ Soms wordt de directe rede gebruikt om een scenario op te roepen waar het stuk in de directe rede mee geassocieerd is, om daarmee een gelijkaardige situatie te presenteren. Neem bijv. het volgende fragment uit het interview met onze casuspatiënt:

I: [hebben] de deur geforceerd?

P: =ja en *tadaa*. *hallo*↑

De expressie 'tadaa!' roept op metonymische wijze een heel cultureel scenario op, waar iets of iemand wordt onthuld binnen een context van een vrolijke verrassing (bij een verjaardagsfeest). 'Hallo' wordt dan geassocieerd met een blijde ontmoeting. In dit voorbeeld worden 'tadaa!' en 'hallo' echter gepresenteerd om een situatie aan te duiden, waar iemand een deur opendoet en onverwacht een man op de grond tegenkomt, die niet kan praten of bewegen. In die situatie is er dan wel sprake van iets onverwachts en van een ontmoeting (zoals in de prototypische situaties waar 'tadaa!' en respectievelijk 'hallo' mee worden geassocieerd), maar zonder de associaties van verrassing en blijdschap.

evenals bij de afasiepatiënt, het rapporteren ook gedeeltelijk gebeurt door het gebruik van demonstraties, en wel met een metonymische functie. In het begin wordt de directe rede niet alleen gebruikt om de algemene gedachte van anderen te rapporteren (“toen dacht iedereen ...” r. 1), maar ook om een breder scenario te presenteren, namelijk een situatie waar de spreker zich niet anders gedraagt dan vóór het ongeluk. Het volgende geval van een demonstratie (“dat was echt ...” r. 4) wordt gepresenteerd om door middel van een mogelijk (deel van een) gesprek of gedachte de situatie te activeren waar een dergelijk gesprek of gedachte van toepassing zou zijn. Ten slotte, door het rapporteren van haar eigen gedachte in “ik dacht van ... ” (r. 5-6) presenteert de spreker niet alleen haar eigen mentale en emotionele toestand, maar ook de ernst van haar fysieke toestand. Dit lijkt het uiteindelijke doel van haar verhaal te zijn. Demonstratie kan dus ook metonymisch gebruikt worden in normaal taalgebruik (Janssen 2006). Wel moet er bij gezegd worden dat in het geval van normale sprekers gebruik van demonstraties (bijv. via de directe rede) om metonymisch te verwijzen naar een heel scenario vaak enkel een steunende functie heeft, waar het in het taalgebruik van onze afatische spreker fundamenteel is.

4. Conclusies

In dit artikel hebben we de stelling verdedigd dat het gebruik van verbale demonstraties bij onze afatische spreker in grote lijnen in vorm en functie vergelijkbaar is met dat van de controlepatiënt. We onderscheiden drie kenmerken die demonstraties in het algemeen procesmatig ‘goedkoop’ maken, namelijk: inleefbaarheid, multifunctionaliteit en metonymie. We concluderen dat onze afasiepatiënt met weinig middelen toch communicatief effectief kan zijn omdat hij gebruik maakt van demonstratie.

Bij het gebruik van demonstratie gaat het niet om het voor de hoorder uitspellen van een mentale voorstelling, maar eerder om het geven van regie-aanwijzingen. In deze voorstelling willen we aansluiten bij Janssen (te versch.), die schrijft:

interlocutors mentally live in the frame of reference which they largely share and co-construct. [...] What happens is that speakers offer phonetic cues which enable their addressees to determine what situation matters, and why.

De gefragmenteerde uitingen uit onze casus zijn bijna letterlijk te beschouwen als Janssens’ ‘hypothetische wegwijzers’; morfemen die richting geven in de conceptuele wereld en waarvan de actieve, betrokken hoorder gebruik maakt bij zijn identificatie van de bedoelde situatie. In het perspectief van economische talige referentie kunnen we dan demonstraties in telegramstijl ook definiëren als een geslaagd gebruik van syntactische metonymie (Janssen 2006).

Verder bevestigt onze analyse de adaptatie-hypothese van Kolk (1995) op een interessante manier: we zien in de elliptische demonstraties niet alleen een

formele, maar ook een functionele adaptatie. Met een zware aanspraak op het gezamenlijke conceptuele referentiekader stimuleert de afatische spreker het delen van de communicatieve last. Het resultaat is een aantal rudimentaire wegwijzers in een conceptueel referentiekader van een gesprek waarin beide participanten actief betrokken zijn.

Ten slotte zien we in de demonstraties van zowel de casuspatiënt als de controlepatiënt een uitdrukking van het menselijk cognitief vermogen om ook anderen te zien als denkende wezens, met het vermogen om het perspectief van een ander aan te nemen. Meer in het algemeen geloven we dat intersubjectiviteit moet worden beschouwd als een fundamentele dimensie van talige betekenis (Sinha 1999, 2005) en grammatica (Verhagen 2005; Janssen te versch.). Deze basis, zo hebben wij geprobeerd duidelijk te maken, kan een belangrijk vangnet zijn bij de communicatie met sprekers met een talige beperking.

Appendix: Transcriptie-conventies⁹

<u>herseninfarct</u>	: hoofdaccent
.	: pauze
=nou	: aaneengesloten spraak
SUIKER	: stemverheffing
ha↑llo↓	: toonhoogte rijst, daalt
°ja°	: zacht
>>sman sman<<	: versnelde spraak

Bibliografie

- Berko-Gleason, J., e.a. (1980). Narrative strategies of aphasic and normal speaking subjects. *Journal of speech and hearing research* 30, 370-382.
- Cicourel, A.V. ([1973] 1974). *Cognitive sociology. Language and meaning in social interaction*. Harmondsworth: Penguin Education.
- Clark, H.H. en R.J. Gerrig (1990). Quotations as demonstrations. *Language* 66, 764-805.
- Foolen, A., e.a. (te versch.). Het quotatieve 'van'. *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen* 76.
- Goffman, E. (1981). Footing. In: *Forms of talk*. Oxford: Basil Blackwell, 124-159.
- Goodglass, H. en E. Kaplan (1983). *The assessment of aphasia and related disorders*. Philadelphia: Lea and Febiger.
- Goodwin, Ch. (1994). Co-constructing meaning in conversations with an aphasic man. *Research on language in social interaction* 28, 233-60.
- Haiman, J. (1993). Life, the universe, and human language (a brief synopsis). *Language sciences* 15, 293-322.
- Hannay, M. en C.H.M. Kroon (2005). Acts and the relation between grammar and discourse. *Functions of language* 12, 87-124.
- Heeschen, C. en E.A. Schegloff (1999). Agrammatism, adaptation theory, conversation analysis. On the role of so-called telegraphic style in talk-in-interaction. *Aphasiology* 13, 365-405.
- Hengst, J.A. e.a. (2005). Using others' words. Conversational use of reported speech by individuals with aphasia and their communication partners. *Journal of speech and hearing research* 48, 137-156.
- Janssen, Th.A.J.M. (in druk, 2006). De focusconstructies *moet je eens kijken* en *kijk eens*. *Nederlandse taalkunde* 11.

⁹ Naar Mazeland (2003). Accentmarkering: CV.

- Janssen, Th.A.J.M. (te versch.). A speaker/hearer-based grammar. The case of possessives and compounds. In: Mike Hannay en Gerard Steen (red.), *Structural-functional studies in English grammar*.
- Kolk, H. (1995). A time-based approach to agrammatic production. *Brain and language* 50, 282-303.
- Kolk, H.H.J. (2004). Agrammatism. In: R.D. Kent (ed.), *The MIT encyclopedia of communication disorders*. Cambridge, MA: MIT Press, 231-233.
- Kolk, H. en C. Heeschen (1990). Adaptation symptoms and impairment symptoms in Broca's aphasia. *Aphasiology* 4, 221-231.
- Linebaugh, C.W., e.a. (2006). Reapportionment of communicative burden in aphasia. A study of narrative interaction. *Aphasiology* 20, 84-96.
- Mathis, T. en G. Yule (1994). Zero quotatives. *Discourse Processes* 18, 63-76.
- Mazeland, Harrie (2003). Inleiding in de conversatieanalyse. Bussum: Coutinho.
- Mitchell-Kernan, C. (1972). Signifying, loud-talking and marking. In: T. Kochman (red.), *Rappin' and stylin' out. Communication in urban black America*. Urbana, IL: University of Illinois Press, 315-335.
- Pascual, E. (2002). *Imaginary dialogues. Conceptual blending and fictive interaction in criminal courts*. Utrecht: LOT.
- Pascual, E. (in druk, 2006). Fictive interaction within the sentence. A communicative type of fictivity in grammar. *Cognitive linguistics* 17, 245-267.
- Pascual, E. en Th.A.J.M. Janssen (2004). Zinnen in samenstellingen. Presentaties van fictieve verbale interactie. *Nederlandse taalkunde* 9, 285-310.
- Perlman Lorch (1991). Agrammatism and paragrammatism. In: C. Code (red.), *The characteristics of aphasia*. Hove etc.: Lawrence Erlbaum.
- Roo, E. de, H. Kolk en B. Hofstede (2003). Structural properties of syntactically reduced speech. A comparison of normal speakers and Broca's aphasics. *Brain and language* 86, 99-115.
- Sinha, C. (1999). Grounding, mapping, and acts of meaning. In: Th.A.J.M. Janssen en G. Redeker (red.), *Cognitive linguistics. Foundations, scope, and methodology*. Berlin: Mouton de Gruyter, 223-255.
- Sinha, C. (2005). Mind, brain, society. Language as vehicle and language as window. Plenaire lezing New directions in cognitive linguistics: 1st UK cognitive linguistics conference, Brighton, 23-25 oktober 2005.
- Sweetser, E. (1987). The definition of *lie*. An examination of the folk theories underlying a semantic prototype. In: D. Holland en N. Quinn (red.), *Cultural models in language and thought*. Chicago: University of Chicago Press, 43-66.
- Tannen, D. (1989). *Talking voices. Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Ulatowska, H.K. en G.S. Olness (2003). On the nature of direct speech in narratives of African Americans with aphasia. *Brain and language* 87, 69-70.
- Verhagen, A. (2005). *Constructions of intersubjectivity. Discourse, syntax, and cognition*. Oxford: Oxford University Press.
- Vries, L.J. de (1993). Direct quotations and Kombai grammar. In: *Forms and functions in Kombai, an Anyu language of Irian Jaya*. Pacific Linguistics Series B, 108. Canberra:

Australian National University Press, 91-130.

Wierzbicka, A. (1974). The semantics of direct and indirect discourse. *Papers in Linguistics* 7, 267-307.